

УДК 792.071.2.028 (477.54-25) Чистякова : 7.072.3 «19/20»

Щукіна Ю. П.

Харківський національний університет мистецтв
імені І. П. Котляревського

**«Дійсний творець як ретранслятор вищих енергій
залишається серед пересічних людей самотнім...»
(Особливості втілення образу Лучицької
Валентиною Чистяковою
у відображенні критики ХХ–ХХІ ст.)**

АНОТАЦІЯ

Щукіна Ю. П. «Дійсний творець як ретранслятор вищих енергій залишається серед пересічних людей самотнім...» (Особливості втілення образу Лучицької Валентиною Чистяковою у відображенні критики ХХ–ХХІ ст.) ■ Спектакль «Талан» за п'єсою М. Старицького, у якому Валентина Чистякова створила незабутній образ Лучицької, було поставлено Харківським державним драматичним театром ім. Т. Шевченка у 1941 р. (реж. В. Воронов та Л. Дубовик). Рецензії на виставу та спогади Р. Черкашина і М. Черкашиної-Губаренко дають можливість реконструювати кілька цінних епізодів ролі Лучицької. Розбіжність у оцінках критикою етапної роботи видатної актриси української сцени вражає: від відповідності мистецтву «соцреалізму» чи «монументальності» (у статтях 1940 рр.), домінування лірично-психологічної складової образу (частково – 1940-х та 1970-х) до втілення курбасівського методу «перетворення» (у мемуарно-аналітичній літературі, виданій в незалежній Україні). В жанровому аспекті цей образ характеризували як драматичний, лірико-драматичний та навіть трагедійний. Останнє дає ключ до розуміння екзистенційної драми В. Чистякової, втіленої нею в сценічному образі актриси Лучицької, як частини загальної трагедії театру «Березіль».

■ **Ключові слова:** театр «Березіль», Харківський академічний державний драматичний театр ім. Т. Шевченка, Валентина Чистякова, акторська майстерність.

АННОТАЦІЯ

Щукина Ю. П. «Истинный творец как ретранслятор высших энергий остаётся среди рядовых людей одиноким...» (Особенности воплощения образа Лучицкой Валентиной Чистяковой в отображении критики XX–XXI ст.) ■ Спектакль «Судьба» по пьесе М. Старицкого, в котором Валентина Чистякова создала незабываемый образ Лучицкой, был поставлен Харьковским государственным драматическим театром им. Т. Шевченко в 1941 г. (реж. В. Воронов и Л. Дубовик). Рецензии на спектакль и воспоминания Р. Черкашина и М. Черкашиной-Губаренко дают возможность реконструкции нескольких ценных эпизодов роли Лучицкой. Расхождения в оценках этапной работы выдающейся актрисы украинской сцены впечатляют: от соответствия искусству «соцреализма» или «монументальности» (в статьях 1940 г.), доминирования лирико-психологической составляющей образа (частично – 1940-х и 1970-х) до воплощения курбасовского метода «перетворения» – «превращения» (в мемуарно-аналитической литературе, изданной в независимой Украине). В жанровом аспекте этот образ характеризовали как драматический, лирико-драматический и даже трагедийный. Последнее даёт ключ к пониманию экзистенциальной драмы В. Чистяковой, воплощённой ею в сценическом образе актрисы Лучицкой, как части общей трагедии театра «Березиль».

■ **Ключевые слова:** театр «Березиль», Харьковский академический государственный драматический театр им. Т. Шевченко, актёрское мастерство, Валентина Чистякова.

ABSTRACT

Shchukina Yuliya ■ **“A true creator as a retranslator of higher energies remains lonely among ordinary people...” (Specific features of the embodiment of Luchytska’s character by the actress Valentyna Chistiakova, as it reflected in critical reviews of the 20th and 21st centuries)**

Background. The last 2017 year was marked by the 95th Anniversary of one of the oldest leading academic theater companies of Ukraine – Kharkiv State Drama Theater named after T. Shevchenko, as well as the 100th Anniversary of the Kharkiv I. P. Kotlyarevsky National University of Arts. These dates are a chance to address to the creative heritage of the coryphaeus of both these artistic institutions – an outstanding actress and educator Valentyna Chistyakova.

Valentyna Chistiakova (April 18, 1900 – May 19, 1984) is the People's Artist of the Ukrainian SSR, the prominent actress of the Ukrainian theatre of the first half of the 20th century. She made her first appearance on the professional Ukrainian stage of the Youth Theater under the direction of a brilliant director-reformer Les' Kurbas, who later became her husband. Since 1922 she was an actress of the Berezil Theater (since 1935 it renamed in the Kharkiv Drama Theater named after T. Shevchenko). Chystiakova's art is one of the significant pages in the history of the Ukrainian theatre. The actress had perfect qualifications: an aristocratic appearance, manners, a deep dramatic voice, movements developed in the ballet school and broad-based knowledge of art. V. Chystiakova was an actress-creator. She performed heroic and lyrical characters, but at the same time, she was able to show off comedic elements of her talent.

Objectives. The purpose of this research is to give a new estimate of a range of critical utterances and memoirs (in different aesthetic periods) about M. Luchytska's character performed by the actress in the play "Talan".

The performance "Talan (Fate)" by the coryphaeus M. Starytsky was put on at the Kharkiv State Drama Theater named after T. Shevchenko in 1941 (directed by V. Voronov and L. Dubovik).

The play "Talan", written in 1893, is a melodrama. The plot covers the life and work of the actress of the professional Ukrainian theater of the late 19th century Mariya Luchytska. Mykhailo Starytsky dedicated his play to Mariya Zankovetska, a genius actress of the Ukrainian stage of that time, who became the prototype of the heroine of the melodrama. The drama of M. Luchytska's life lies in the fact that she leaves the stage, to which she served due to her beliefs and where she gained large recognition among the audience, in the prime of life, only because she fell in love with a rich nobleman Kvitka. However, under the pressure of his environment, this man breaks his relationship with Mariya. The actress returns to the stage. However, theatrical intrigues (the presence of a rival on the stage from now on), as well as disappointment in big love, lead to premature death. The play has obvious parallels with "The Lady with the Camellias" by A. Dumas fils, and "Adriana Lecouvreur" by E. Scribe, however its main point is that this is the first play about the life of Ukrainian actors.

Methods. The research methodology includes historical, typological, comparative, textual, biographical methods with the element of the role reconstruction.

Research results. The reviews on the play of 1941 and the memoirs by R. Cherkashin and M. Cherkashina-Hubarenko give the possibility to reconstruct of several valuable episodes of Luchytska's character. The discrepancy in the evaluations of the stage work of the prominent Ukrainian actress is striking: from the correspondence to the art of "socialist realism" or "monumentality" (in the articles of the 1940s), or the dominating of lyrical and psychological components of the image (partially in the 1940s and 1970s) to the embodiment of Kurbas' method of "transformation" (in the memoirs and analytical literature published in independent Ukraine). In particular, the actor of the theater Roman Cherkashin told about the use of the "transformation" method by the director L. Dubovik in an important scene, when the actress-deity who has just perceived the enthusiastic proposal from the passionate nobleman Kvitka, must go onto the stage to play a miserable servant girl: "Together they made an important scenic episode extraordinarily clear and expressive. Here, Luchytska, by her will (this is apparent) puts aside her personal life before entering to the stage. Immediately, she becomes much younger (this is apparent); humbly cringing she turns into a servant-girl who is afraid of the owner" [12, p. 169].

If the Soviet papers highlighted the work of the actress using the notion of "conformity to the socialist realism", "creating the image of a woman from the people", then in the independent Ukraine the internal conflict and dramatism of the image became relevant.

From the viewpoint of genre the character of Luchytska performed by V. Chistiakova was described by critics as dramatic (mostly by reviewers of the 1940s), lyrical and dramatic (by S. Kryzhanivsky in the 1940s and A. Horbenko in the 1970s) and even tragic (a separate view of a critic V. Gaidar in the 1940s).

Conclusions. In modern theater studies literature, artistic peculiarities of the actress' work in the play "Talan" are emphasized: the prolongation of the Kurbas' method of "transformation" banned in the early 1930s, sophisticated aristocraticism and, at the same time, simplicity, restraint expression of emotions (a new view of V. Chistiakova on the play of the "theater of coryphaeuses"). The role of Mariya Luchytska was the last significant work of V. Chistiakova in the classical repertoire. In a sense, it was an autobiographical role for the actress, because, like Luchytska, V. Chystyakova was forced to leave the stage early (since 1960s, she was a professor of acting skills at Kharkiv Theater Institute). Like Luchytska, V. Chistiakova was unhappy in private life, as her husband was repressed

in 1933. These circumstances give the key to understanding of existential drama of V. Chistiakova, embodied by her in the character of actress Luchytska, as the part of the general tragedy of the “Berezil” theater.

The “Talan” performance summed up the activities of the famous theatre team before the Second World War.

■ **Key words:** The “Berezil” Theater, Kharkiv Academic State Drama Theater named after T. Shevchenko, acting skills, Valentyna Chistiakova.

Минулий рік був ювілейним для театру «Березіль» (нині Харківський академічний театр ім. Т. Шевченка), значення якого для мистецтва України від 1920 років важко переоцінити. Так само 2017 став роком століття Харківського національного університету мистецтв ім. І. Котляревського. Помітну сторінку в історію обох цих творчих закладів вписала актриса, професор кафедри майстерності актора, народна артистка УРСР Валентина Чистякова. Вивчення спадщини вітчизняного театрального мистецтва, критична переоцінка з позиції сьогодення аналітики, зокрема, шляху Харківського театру ім. Т. Шевченка у різні естетичні доби – актуальна проблема вітчизняного театрознавства.

Метою даного дослідження є аналіз оцінки сучасниками та критиками видатної ролі В. Чистякової у виставі «Талан».

Валентина Чистякова вже за життя була визнана як провідна актриса української сцени. Так писав про неї у головній республіканській газеті в рік тридцятиріччя її професійної діяльності критик В. Гайдар: «Чистякова одна з найвидатніших артисток сучасності. У неї великий трагедійний хист, висока мистецька довершеність, вибагливий смак, тонке відчуття прекрасного, глибоке розуміння епохи, оточення, матеріалу. Чистякова завжди вміє органічно відчувати підтекст ролі, вона ніколи не йде примітивним шляхом ілюстрування п’єси, а завжди <...> дає свій кут зору, свою інтерпретацію» [3].

З позиції ж сьогодення місія цієї актриси в національному сценічному мистецтві першої половини минулого століття бачиться як естафета високого духу модернізму, ідеалістичного служіння театру, які

сповідував і пропагував у 1910–1930-х чоловік Валентини Чистякової, геніальний режисер Леся Курбас. Вже у ранніх театральних роботах часу Курбаса була помітна ідеальна фактура, чудово натренована акторська техніка Чистякової: «У молодій виконавиці були безперечні дані для сцени: звучний, яскраво забарвлений голос, своєрідний тембр якого привертав увагу кожного глядача. Коли артистка говорила, здавалося, що хтось торкається струни альтя роботи великого італійського майстра. Вона радувала пластичністю рухів, у неї були, як кажуть у балеті, “шкільні руки” – гнучкі і слухняні, добре треновані», – писав про актрису у першому її творчому портреті 1940 року провідний театральний критик Володимир Морський [10, с. 28].

Після усунення Леся Курбаса від керівництва театром «Березіль» і його трагічної загибелі на Соловках В. Чистякова втілила свої головні театральні образи у світовій та національній класиці: Євгенію Гранде з інсценізації однойменного роману О. де Бальзака, Цезаріну з «Дружини Клода» О. Дюма, Катерину з «Грози» О. Островського, Одарку з «Дай серцеві волю, заведе в неволю» М. Кропивницького, Лучицьку з «Талану» М. Старицького. Всі ці ролі відзначали риси особливої породи інтелігента, синтетичної актриси. Резюмуючи, критик так писав про значення творчості В. Чистякової: «Ось уже півтора десятка років, як вона грає в одному театрі, будучи зразком працьовитості і дисциплінованості, вона незмінна героїня театру ім. Т. Шевченка і наша чудова актриса. Талант Чистякової має такий розмах, який не вкладається в якісь місцеві рамки» [10, с. 30].

Роль Марії Лучицької – остання за часом значна робота актриси у класиці, якою однією на всіх сценах України рятували свою душу від лещат «соцреалізму» учні опального Леся Курбаса. Про виставу «Талан» сучасниками написано багато [1–2; 4–9], деякі з тих рецензій дозволяють і нині відчутти силу індивідуальності В. Чистякової, деякі – хіба що влучно характеризують класову риторику критики страшних сталінських часів. Об’єктивні свідчення про цю акторську роботу знаходимо у спогадах актора Р. Черкашина [12] та його доньки, доктора мистецтвознавства М. Черкашиної-Губаренко (яка подала якомога повнішу реконструкцію ролі Лучицької за пам’яттю) [13]. У монографії А. Горбенка (1979), присвяченій історії Харківського театру

ім. Т. Шевченка [4], також знаходимо рефлексії театрознавця на роль В. Чистякової. Серед сучасних театрознавців, які зверталися до цієї проблеми – Ю. Полякова [11] (щоправда, у її дослідженні трактовка В. Чистяковою ролі виказується лише контекстуально).

У прем'єрі 1941 року Валентина Чистякова була призначена на роль Лучицької удвох з іншою видатною ученицею Леся Курбаса – Софією Федорцевою, актрисою відточеного зовнішнього малюнку та героїчного темпераменту. Втім, жодної рецензії із згадкою про цей виконавський склад відшукати нам не вдалося. В евакуації та після повернення театру до Харкова В. Чистякова грала Марію одноосібно. Наприкінці ж 1950-х видатна актриса виступила співрежисером Володимира Воронова з поновлення вистави в репертуарі театру, багато працювала з актрисами Людмилою Поповою та Реєю Колосовою, а сама навіть короткий час переконливо втілювала у другій редакції «Талану» образ матері Квітки.

У сприйнятті сучасників В. Чистякова була частиною режисерського задуму втілення жанру, який, зокрема, режисер та педагог М. Корольов, побачивши «Талан» на гастролях у Дніпрі, визначив наступним чином: «Правильно зробив театр, виділивши і підкресливши мотиви соціальної драми» [5]. Радянське театрознавство та журналістика у 1940–50-ті зловживали «державницьким» пафосом. Отже, не дивно, що рецензент «Талану» Ю. Мартич наголошував на певній сакралізації, епізації психологічно-мелодраматичного образу, створеного М. Старицьким, у виставі через півстоліття потому. Зокрема, він навіть порівнював гру В. Чистякової з «пам'ятником», а також наголосив: «Марія Лучицька – символ українського мистецтва в дореволюційні часи» [9]. «Актрисою-громадянкою» наречуть Лучицьку-Чистякову Й. Куриленко та Я. Ган. Іншу крайність радянської риторики уособив А. Горбенко, який дещо пізніше, у застійні 1970-ті, не обійшовся без зауваження, що у виставі Л. Дубовика Марію Лучицьку було трактовано як «жінку з народу» [4, с. 126]. Достатньо поглянути на ефектні та сповнені аристократизму духу фото актриси у цьому образі, щоб збагнути, наскільки штучно прив'язані були ці класові доктрини радянського театрознавства до живого образу Лучицької-Чистякової. Щоправда, той же А. Горбенко дещо «пом'якшить», уточнить жанр

вистави: «...режисер Л. Дубовик трактував п'єсу як соціальну і психологічну драму» [4, с. 125]. Ближче до суті був С. Крижанівський: «Валентина Чистякова, – писав він, – створила образ глибоко емоційний, ліричний образ жінки великої та чистої шляхетної душі» [7]. Якщо С. Крижанівський розгледів у виконанні В. Чистяковою ролі ліричну доміную, то у згадуваній вже статті В. Гайдара героїню «Талану» визначено як трагедійну [3]. Ми ж погоджуємося із таким зауваженням сучасного дослідника, де погляд на роботу актриси багато в чому відцентровий (тобто центр концепції постановки – вона сама): «Мабуть, не випадково з усіх творів драматурга був обраний саме той, де провідна актриса театру Валентина Чистякова мала грати інтелегентну жінку, актрису, близьку виконавиці за духом», – писала Ю. Полякова [11, с. 176].

На яких би сценах не працювали в подальшому кращі з вихованих Лесем Курбасом артистів, вони несли в майбутнє його науку про «розумного арлекіна». Р. Черкашин вказував на використання методу «перетворення» режисером Л. Дубовиком у важливій сцені, коли актриса-божество, яка щойно сприймала захоплене освідчення від палкого дворянина Квітки, має вийти на сцену, де гратиме безталанну наймичку: «Разом вони довели важливий сценічний епізод до надзвичайної чіткості та виразності. Ось Лучицька перед виходом на сцену зусиллям волі (це видно) відкидає усе особисте. Враз вона стає ніби значно молодшою (видно), покірливо зіщулюючись, перетворюється на дівчину-наймичку, що боїться хазяїна». Там само Р. Черкашин говорить про особливу «дрібну ходу», дібрану В. Чистяковою для цього миттєвого перетворення Марії [12, с. 169].

Звісно, не посилаючись на вишкіл «ворога народу» у статті 1941 року, критик А. Костров в аналізі гри актриси фактично віддає Лесеві Курбасові належне: «Під влучністю майстерності ми маємо на увазі не сухий технічний розрахунок акторських прийомів, а гармонійне поєднання всіх зовнішніх елементів гри із внутрішньої суттю ролі. Для цього потрібне не лише “нутро”, але й велика театральна культура. Чистякова володіє нею сповна» [6]. Дуже цікаві міркування щодо розгортання В. Чистяковою ролі Лучицької виклав у гастрольному репортажі про «Талан» репортер з Нижньо-

го Тагілу І. Березарк. Він зауважив, що «зовнішня майстерність попервах домінує. В перших сценах доля безталанної української актриси здається не достатньо зачіпає. Але таким є задум ролі» [2]. Критик пояснює поступове визрівання симпатії глядачів до героїні з особливим її типом. В. Чистякова не грала мелодраматичну жертву, вона переконливо досліджувала і проживала біографію героїні, яка наділена розумом та волею. Саме тому, на думку І. Березарка, «в останніх сценах вона досягає величезної глибини, сили почуттів, емоційності. Тепер її гра вражає, зворушує, хвилює» [2]. «Стримані жести, за якими відчувається велика внутрішня боротьба, рівний голос, за яким ховаються буря пристрастей та глибокі страждання, нарешті, остання сцена, коли Лучицька помирає в колі дівчат з хору, змушують згадати гру того прообразу Лучицької, який втілила на сцені В. Чистякова – гру Марії Заньковецької», – так коментує характерну виконавську рису В. Чистякової інший критик-сучасник [1]. А рецензенти Й. Куриленко та Я. Ган лишили цінний спогад про культуру «приборканих емоцій» (вислів Л. Курбаса) В. Чистякової у епізоді вистави, де мала лунати пафосна декларація життєвої програми Лучицької: «Скільки гідності, спокійної сили, свідомості своєї правоти в її лагідній, але рішучій відмові [поступити на імператорську сцену – Ю. Щ.]» [8].

Аж двічі у невеличкому нарисі про «Талан» наголошує на «звичці актриси стримувати почуття», «лаконічності зовнішніх засобів вияву образу» і театрознавець А. Горбенко [4, с. 126]. Так само на «інтровертності» прочитання образу В. Чистяковою заострила увагу М. Черкашина-Губаренко: «Лучицька – Чистякова, живучи зовнішнім життям, ніби постійно прислухалася до того, що відбувалося у неї всередині. Ця внутрішня робота не припинялася ні на мить, що виявлялося у глибокому, грудному тембрі голосу, у стриманості й особливій наспівності рухів, у темпі мовлення, часом уповільненому, у невеличких, красномовних паузах посеред фраз» [13, с. 19]. Загалом, усі помітні акторські роботи В. Чистякової кінця 1930–1940-х за своєрідним місцем серед героїв вистав, певною окремішністю, протиставленістю їм, можна об'єднати формулою «свій серед чужих, чужий серед своїх».

Висновки. На відміну від оцінок 1940–1950 років, де превалювала ідейно-класова позиція в аналізі витвору мистецтва, в сучасній театрознавчій літературі наголошується на художніх особливостях роботи актриси у спектаклі «Талан»: пролонгації забороненого на початку 1930 років курбасівського методу «перетворення», вишуканому аристократизмі та, водночас, простоті, стриманості у поданні емоцій (новий погляд В. Чистякової на п'єсу – доробок «театру корифеїв»).

Образ Лучицької став багато в чому автобіографічним для В. Чистякової-актриси української сцени, і не лише в плані акторських паралелей. Як і у випадку з першою її виконавицею в історії українського театру, Марією Заньковецькою, роль Марії Лучицької лише засвідчила високу ноту самотності Валентини Чистякової, стала своєрідним символом її жертви. Часом щаслива, наповнена творчістю, В. Чистякова, як і її героїня, передчасно рано розлучилася з ілюзіями щодо щасливого подружнього життя, що до кінця її віку полишило по собі скорботу. Актриса залишалася самотньою і в трупі театру після того, як репресували її чоловіка – головного режисера. Офіційно залишалася вона самотньою і у житті. Аристократичній зовнішності, інтелектуалізму, кращій на той час театральній школі, вродженій та примноженій навчанням пластичності, загальній культурі В. Чистякової (в тому числі володінню мовами) могли позаздрити кращі актриси світу, проте в СРСР, із штучною вузькістю репертуару театрів, багато з її вмінь лишалися в театрі незатребуваними. Недооціненою лишилася В. Чистякова і в плані державних нагород. На відміну від більш лояльних акторів-«березильців» або «франківців», В. Чистякова не стала ані народною артисткою Радянського Союзу, ані лауреатом Державної премії. Про негативне, заздрісне до слави актриси ставлення керівництва театру «і її ранній відхід зі сцени» поміж рядками згадує у статті про «Талан» М. Черкашина-Губаренко [13, с. 18]. «Дійсний творець як ретранслятор вищих енергій залишається серед пересічних людей самотнім...», – так філософськи узагальнила людську драму Лучицької у виставі театру ім. Т. Шевченка та ж авторка [13, с. 19].

П'єси, що містять «самопроекцію» життя театру, є напрочуд важливими в біографії кожного театрального організму. Вистава «Талан» 1941 року стала останньою класичною постановкою театру ім. Т. Шев-

ченка у період праці до Другої Світової війни. Матеріал такої міри наближеності до специфіки власного життя і творчості дозволив колишньому театру Леся Курбаса постати ніби перед дзеркалом, образно відрефлексувати з приводу свого минулого і сьогодення. А жанр мелодрами у передвоєнно-репресивний час в СРСР набув рис цінної своєю людяністю альтернативи виробничому та героїчному пафосу (згадаймо і постановку «Дами з камеліями» О. Дюма-сина Вс. Мейєрхольдом, із З. Райх у головній ролі, і виставу «Таня» за п'єсою О. Арбузова в режисурі А. Лобанова із виконавицею М. Бабановою). У ювілейному, дев'яносто п'ятому, сезоні 2016/2017 Харківський академічний драматичний театр ім. Т. Шевченка невинно знову звернувся до жанру мелодрами із сюжетом про залаштункове життя. Виставу «Житейське море» здійснила режисер та актриса О. Стеценко за останньою п'єсою побратима М. Старицького по «театру корифеїв» І. Карпенка-Карого. І знову прийом «театру в театрі» став для «березільців-шевченківців» приводом поміркувати і поговорити про своє «вчора – сьогодні – завтра».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабишкін О. «Талан». *Радянське мистецтво*. 1950. 19 лип.
2. Березарк І. «Талант». Спектакли Харківського драматического театру імені Шевченка. *Тагільський робочий*. 1942. 28 сент.
3. Гайдар В. Три образи (про творчий діапазон Валентини Чистякової). *Радянське мистецтво*. 1947. 20 серп.
4. Горбенко А. Г. Харківський театр імені Т. Г. Шевченка. Київ : Мистецтво, 1979. 200 с.
5. Корольов М. «Талан»: гастролі Харківського державного ордена Леніна Академічного українського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка в Дніпропетровську. *Зоря (Дніпропетровськ)*. 1949. 30 лип.
6. Костров А. «Талан»: прем'єра в Харьк. театре ім. Т. Г. Шевченка. *Красное знамя*. 1941. 15 мар.
7. Крыжановский С. «Талан»: постановка Харківського драматического театру ім. Шевченка. *Правда України*. 1944. 14 апр.
8. Куриленко Й., Ган Я. «Талан»: гастролі Харківського театру ім. Шевченка в Києві. *Радянська Україна*. 1950. 22 лип.

9. Мартич Ю. М. Валентина Чистякова в п'єсі «Талан». *Література і мистецтво. 1944. 23 квіт.*
10. Морской В. Шлях актриси. *Театр. 1940. № 12. С. 27–30.*
11. Полякова Ю. Ю. Драма М. Старицького «Талан» на сцені театру ім. Т. Г. Шевченка (друга редакція). *Культурна спадщина Слобожанщини. Культура, мистецтво, філософія, охорона пам'яток. Харків : Курсор, 2011. Вип. 24. С. 176–182.*
12. Черкашин Р., Фомина Ю. Ми – березільці: театральні спогади-роздуми ; упоряд. В. Собіянський, передм. Н. Єрмакової. Харків : Акта. 2008. 336 с.
13. Черкашина-Губаренко М. Валентина Чистякова у ролі Марії Лучицької (вистава Харківського державного драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка «Талан» М. Старицького). *Просценіум. Театрознавчий журнал. 2009. № 1–2 (23–24). С. 16–21.*

REFERENCES

1. Babishkin O. (1950). "Talan" ["Fate"]. *Radianske mystetstvo [Soviet art]. 19 lytnia [July, 19] [in Ukrainian].*
2. Berezark I. (1942). «Talant». *Spektakli Kharkovskogo dramaticheskogo teatra imeni T. Shevchenko ["Talent". Performances of Kharkiv Drama Theater named after T. Shevchenko]. Tagil'skiy rabochiy [Tagil Worker]. 28 sent. [September, 28] [in Russian].*
3. Haidar V. (1947). *Try obrazy (pro tvorchyi diapazon Valentyny Chystiakovoi) [Three images (about the creative range of Valentyna Chistiakova)]. Radianske mystetstvo [Soviet art]. 20 serpnia [August, 20] [in Ukrainian].*
4. Gorbenko A. G. (1979). *Kharkovskiy teatr imeni T. G. Shevchenko [Kharkov Theater named after T. G. Shevchenko]. Kyiv : Mistetstvo. 200 p. [in Russian].*
5. Koroliov M. (1949). «Talan»: *hastroli Kharkivskoho derzhavnoho ordena Lenina Akademichnoho ukrainskoho dramatychnoho teatru im. T. H. Shevchenka v Dnipropetrovsku ["Talan": tour of the Kharkiv Order of Lenin State Academic Ukrainian Drama Theater named after Taras Shevchenko in Dnipropetrovsk]. Zoria [Sunrise] (Dnipropetrovsk). 30 lytnia [July, 30] [in Ukrainian].*
6. Kostrov A. (1941). «Talan»: *premyera v Khark. teatre im. T. G. Shevchenko ["Talan": premiere at the Kharkiv Drama Theater named after T. G. Shevchenko]. Krasnoe znamya [Red Banner]. 15 mar. [March, 15] [in Russian].*

7. Kryzhanovsky S. (1944). «Talan»: postanovka Kharkovskogo dramati-cheskogo teatra im. Shevchenko [“Talan”: staged by the Kharkiv Drama Theater named after T. G. Shevchenko]. Pravda Ukrainy [Truth of Ukraine]. 14 aprelya [April, 14] [in Russian].

8. Kurylenko Y., Han Y. (1950). «Talan»: hastroli Kharkivskoho teatru im. Shevchenka v Kyievi [“Talan”: tour of the Kharkiv Drama Theater named after T. G. Shevchenko in Kiev]. Radianska Ukraina [Soviet Ukraine]. 22 lypnia [July, 22] [in Ukrainian].

9. Martich Yu. M. (1944). Valentyna Chystiakova v piesi «Talan» [Valenti-na Chistyakova in the play “Talan”]. Literatura i mystetstvo [Literature and art]. 23 kvitnia [April, 23] [in Ukrainian].

10. Morskoy V. (1940). Shliakh aktrysy [The Way of an Actress]. Teatr [The-ater]. № 12. P. 27–30 [in Ukrainian].

11. Polyakova Yu. Yu. (2011). Drama M. Starytskoho «Talan» na stseni teatru im. T. H. Shevchenka (druha redaktsiia) [M. Starytsky drama “Talan” on the stage of T. H. Shevchenko Theatre (second edition)]. Kulturna spadshchyna Slobozhanshchyny. Kultura, mystetstvo, filosofii, okhorona pamiatok [Cultural heritage of Slobozhanshchyna. Culture, art, philosophy, saving of monuments]. Kharkiv : Cursor. Vyp. 24. P. 176–182 [in Ukrainian].

12. Cherkashyn R., Fomina Yu. (2008). My – bereziltsi: teatralni spohady-rozdumy [We are “Berezil” actors: theatrical memoirs-reflections] ; compiler V. Sobiynsky, the forefront. N. Yermakova. Kharkiv : Akta. 336 p. [in Ukrainian].

13. Cherkashyna-Hubarenko M. (2009). Valentyna Chystiakova u roli Marii Luchytskoi (vystava Kharkivskoho derzhavnogo dramatychnoho teatru im. T. H. Shevchenka «Talan» M. Starytskoho) [Valentyna Chystiakova as Ma-riya Luchitska (“Talan” by M. Starytsky performed of the Kharkiv State Drama Theater named after T. Shevchenko)]. Prostsenum. Teatroznavchyi zhurnal [Pro-scenium. Theatrical research journal]. No. 1–2 (23–24). P. 16–21 [in Ukrainian].